

Krzysztof Brzechczyn
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

ZAPAŚĆ OBYWATELSKA I ABSORPCJA ELIT

Próba poszerzenia teorii ewolucji
społeczeństwa politycznego

1. Problem

Klasyczna droga rozwojowa społeczeństwa politycznego składa się z czterech faz: fazy postępującej alienacji obywatelskiej, rewolucji I rodzaju, zniewolenia i cyklicznych rewolucji II rodzaju¹. Ten schemat rozwojowy zakłada, że każde idealne społeczeństwo polityczne „musi” przejść przez fazę zniewolenia, znalazłszy się zaś w fazie zniewolenia, niechybnie „musi” zostać wyzwolone, czyli przejść do fazy cyklicznych rewolucji II rodzaju². Wychodząc konsekwentnie z założeń nie-Marksowskiego materializmu historycznego (w skrócie: n-Mmh), można dojść np. do wniosku, że walka marynarzy i robotników rosyjskich w Kronsztadzie miała „reakcyjny” charakter, gdyż odsuwała nadejście stalinizmu³. Ten zaś był nieodzowny, by później mogło nastąpić przej-

¹ Por. Nowak (1991), s. 87-105.

² Zgodnie z zestawem przyjętych założeń idealizujących, na ewolucję idealnego społeczeństwa politycznego nie oddziałują czynniki typu ekonomicznego oraz światopoglądowego. W modelu podstawowym społeczeństwa politycznego pomija się ponadto wpływ instytucji, świadomości politycznej, innych społeczeństw itd. Zakłada się istnienie tylko dwóch klas politycznych: władców i obywateli.

³ Aproksymacją okresu stalinizmu w ZSRR jest faza zniewolenia w modelu podstawowym społeczeństwa politycznego; por.: Siegel (1993), s. 375-392.

ście do fazy cyklicznych deklamacji i ograniczenia poziomu regulacji władczej do pasma administracyjnego optimum. Każde zniewolenie społeczne ma natomiast charakter nieodmiennie przejściowy i niezależnie od rozmiarów zastosowanego terroru wobec obywateli, w społeczeństwie takim „musi” dojść do restauracji autonomicznych relacji społecznych. Omawiany model rozwoju politycznego zakłada wprawdzie pewną wielowariantowość ewolucji społeczeństwa: możliwość zwycięskich lub przegranych rewolucji. Zwycięskie rewolucje I rodzaju nie zmieniają jednak zasadniczo ścieżki rozwojowej społeczeństwa politycznego – odsuwają one jedynie fazę zniewolenia. Natomiast wygrane rewolucje II rodzaju powodują powtórzenie sekwencji rozwojowych społeczeństwa. Oznacza to tylko cofnięcie w procesie wyzwolenia politycznego.

2. Zapaść obywatelska

U podstaw tak rozumianego fatalizmu społecznego w teorii rozwoju politycznego n-Mmh legły, jak przypuszczam, błędne założenia statyczne teorii polityki. Autor tej koncepcji zakłada, że proces rewaloryzacji więzi społecznych zależy jedynie od czasu. Niezależnie od stopnia terroru, w zniewolonym społeczeństwie dochodzi do odnowy niezależnych więzi społecznych. Tymczasem można również założyć, że proces rewaloryzacji więzi społecznych zależy od rozmiarów terroru społecznego zastosowanego przez władzę, a nie od czasu pozostawania danego społeczeństwa w stanie zniewolenia. W zależności bowiem od skali zastosowanego terroru różnie przebiega w czasie proces odbudowy autonomicznych więzi społecznych. Im terror polityczny zastosowany przez władzę jest większy, tym proces rewaloryzacji autonomicznych relacji społecznych jest dłuższy. Im zaś zasięg i intensywność terroru politycznego są słabsze, tym rozważany proces jest krótszy. Można więc wyobrazić sobie takie społeczeństwo, w którym zakres regulacji życia społecznego sięga granic absolutnych, w którym więc na mocy sformułowanych zależności dochodzi do blokady procesu restytucji niezależnych powiązań społecznych. Taki stan społeczny nazywam stanem zapaści obywatelskiej. Historyczne społeczeństwa, w których możliwa byłaby zapaść obywatelska, musiałyby spełnić kilka mocnych założeń idealizujących. Powinny być one między innymi doskonale izolowane od wpływów zewnętrznych, interes władzy politycznej zaś musiałby dominować w nich w sposób prawie absolutny. Zapaść obywatelska możliwa jest bardziej w społeczeństwach małych niż dużych, gdzie mniejsza liczba czynników rozwoju społecznego może

być łatwiej kontrolowana przez władzę. Wszystko wskazuje na to, że w stanie zapaści obywatelskiej znajduje się społeczeństwo północnokoreańskie czy kubańskie, w których długotrwała martwość społeczna wynika z wszechwładzy Partii i prawie doskonałej izolacji od świata zewnętrznego⁴.

3. Absorpcja elit

Rewolucje „popychają” proces rozwoju społecznego, zmuszając system władzy do ewolucyjnych zmian. Powinny być to jednak rewolucje przegrane, gdyż zwycięskie rewolucje w wyniku mechanizmu pętli obywatelskiej cofają proces wyzwolenia politycznego. Tak brzmi jedna z głównych tez n-Mmh. Model rozwoju politycznego w tej koncepcji przewiduje zatem dwa alternatywne rezultaty rewolucji: jej zwycięstwo lub klęskę. Rozważmy więc od czego zależy w naszym społeczeństwie możliwość dwuwariantowego zakończenia rewolucji. Zwycięstwo rewolucji w modelu społeczeństwa politycznego zależy od stopnia masowości wydarzeń rewolucyjnych. Rewolucja masowa to taka, w której udział przeważającej części klasy obywatelskiej prowadzi do wyeliminowania starej klasy władców i zastąpienia jej przez elitę rewolucyjną. Rewolucją lokalną będę nazywać taką rewolucję, w której uczestniczy niewielka część klasy obywatelskiej; kończy się więc ona przegraną. Wśród wyróżnionych na podstawie tego kryterium typów rewolucji można jeszcze wyodrębnić rewolucję zrównoważoną, to jest taką, w której siły obu stron są mniej więcej wyrównane i konflikt społeczny nie może zakończyć się ani klęską, ani zwycięstwem jednej ze stron. Dochodzi wówczas do zjawiska absorpcji elity ruchu społecznego. Aby zrozumieć to zjawisko, musimy głębiej wniknąć w strukturę ruchu obywatelskiego. Jednakże w naszych rozważaniach nadal będziemy pomijać rolę taktyki i strategii ruchu rewolucyjnego, wpływ charyzmatycznych przywódców, stosowanych środków przymusu itd. Są to wszystko kwestie ważne, lecz z punktu widzenia rozwijanej koncepcji, w pierwszym ujęciu nie najistotniejsze.

⁴ Wszelkie znamiona zapaści obywatelskiej po likwidacji indywidualnego rolnictwa i represji wobec prawosławnego chrześcijaństwa wykazywało społeczeństwo radzieckie w latach trzydziestych. Dopiero agresja hitlerowska wymusiła na tym systemie społecznym pewną liberalizację, która pozwoliła zapoczątkować odbudowywanie zniszczonych przez władzę więzi społecznych. Ponowny wzrost regulacji władczej po zakończeniu wojny wywołał opór społeczny, który doprowadził między innymi do powstań w łagrach. Tak więc do likwidacji stalinizmu przyczynił się nie tyle bunt najbardziej uciemiężonych w Gułagu, ile... Hitler.

U podstaw ruchów rewolucyjnych, pomijając ich sztachary ideowe i szaty instytucjonalne, tkwią materialne środki samoorganizacji społecznej. Są to lokale, sale wykładowe, maszyny drukarskie, nadajniki radiowe itd., czyli to wszystko, co umożliwi niezależną komunikację społeczną. W ruchu obywatelskim zawsze znajdują się tacy, którzy wywierają większy niż pozostali wpływ na określenie przeznaczenia materialnych środków komunikacji społecznej. Tworzą oni elitę ruchu społecznego. Elita ta, w naszym rozumieniu, nie jest wyróżniana na poziomie instytucjonalnym czy świadomościowym, lecz już na poziomie materialnym⁵. Elita ruchu społecznego, decydując o przeznaczeniu materialnych środków komunikacji społecznej, nie tylko koordynuje, ale także kontroluje poczynania klasy obywatelskiej. Może ona pewne inicjatywy popierać, inne zaś blokować. I tutaj, podobnie jak w każdym masowym ruchu społecznym, zawsze znajdują się tacy, którzy zechcą wzmocnić swoje wpływy. Po pewnym czasie rywalizacja o władzę sprawia, iż „ideowi rewolucjoniści” zostaną zepchnięci na margines ruchu społecznego, chyba że również nauczą się dbać o swoje (materialne) interesy. Ponieważ każda rewolucja jest w swej istocie procesem zawiązywania się sieci niezależnych relacji obywatelskich, kieruje się ona przeciwko wszelkim elitom, również i tym podziemnym, które skupiają w swoich rękach monopol koordynacji życia społecznego.

Ten nagły wzrost niezależnych powiązań społecznych zagraża pozycjom „zawodowych rewolucjonistów”. Bo oto nagle u ich boku pojawiają się nowi animatorzy życia społecznego, oni zaś z jedynych reprezentantów społeczeństwa przeobrażają się w jednych z wielu. Jedyną reakcją elity jest więc wyhamowanie żywiołu rewolucji. Oczywiście, nie darmo, lecz w zamian za koncesje udzielone przez władców. Przeciwno nim przede wszystkim zwrócona jest przeciw rewolucji. Absorpcja elity rewolucyjnej przez klasę władców uzupełniona jest represjami wobec klasy obywatelskiej, a ściślej wobec wyłaniających się nowych elit.

Po pewnym czasie odnowiona klasa władców na nowo zaczyna poszerzać swoją sferę wpływów. Etatyżacja życia społecznego powoduje

⁵ G. Tomczak lokuje np. pojęcie elity na poziomie instytucjonalnym: „i tak, na przykład w modelu podstawowym teorii władzy odwołującym się tylko do czynników materialnych L. Nowak posługuje się pojęciem «elita». Powstaje wątpliwość dotycząca statusu tego pojęcia w modelu nie zakładającym innej stratyfikacji społecznej poza podziałem na dwie klasy polityczne, władców i obywateli. Można zasadnie podejrzewać, że użycie terminu «elita» oznacza wprowadzenie czynnika instytucjonalnego, od którego – jak deklaruje w założeniach idealizujących autor – w modelu podstawowym się abstrahuje” (por. Tomczak (1987), s. 217). Wydaje się jednak, że można skonceptualizować pojęcie elity w terminach czysto materialistycznych.

ukształtowanie się sieci niezależnych powiązań społecznych. W ruchu społecznego protestu, który w wyniku dalszej etatyżacji przeradza się w rewolucję, ponownie wyłania się nowa elita społeczna. W przypadku zrównoważonej rewolucji, która nie może zakończyć się zwycięstwem żadnej ze stron, władcy stosują tę samą strategię. Absorpcja elit przez władzę pozwala wyhamować żywioł rewolucji, a represje wobec pozostałej części klasy obywatelskiej ułatwiają ostateczną pacyfikację społeczeństwa. Odtąd społeczeństwo ewoluuje według wzoru: rewolucja – absorpcja elit – etatyżacja – rewolucja – absorpcja elit itd. Ten schemat rozwojowy trwa dopóty, dopóki któraś z rewolucji nie zakończy się wygraną lub przegraną klasy obywatelskiej. Przegrana rewolucja grozi zniewoleniem klasy obywatelskiej, wygrana rewolucja zniewolenie społeczne jeno oddala, gdyż w wyniku mechanizmu pętli obywatelskiej nowa klasa władców powiększa sferę wpływów, tłumiąc tymczasem opór klasy obywatelskiej.

Zwycięskie rewolucje kończą się wymianą elit politycznych. Rewolucje przegrane likwidują konkurencyjne elity społeczne. Natomiast w wyniku rewolucji zrównoważonych dochodzi do uzupełnienia istniejącej klasy władców elitami pretendującymi do władzy.

4. Konkluzje

Spółczeństwo polityczne może zatem ewoluować według następujących ścieżek rozwojowych:

- 1) klasyczna (czterofazowa) ścieżka rozwojowa (z modelu I n-Mmh);
- 2) ścieżka rozwojowa zakończona zapaścią obywatelską;
- 3) ścieżka absorpcji elit.

Natura procesów politycznych nie pozwala więc na całkowite wyeliminowanie elit politycznych, które decydują o antagonistycznym charakterze momentu politycznego społeczeństwa. Niemożliwe jest trwałe zredukowanie władzy do pasma administracji, ewolucja społeczeństwa politycznego oscylować będzie zatem od rewolucji do etatyżacji. Przegrane rewolucje są optymalnym rozwiązaniem społecznym z punktu widzenia interesów klasy obywatelskiej tylko na określonym odcinku rozwojowym społeczeństwa – po wyjściu z fazy zniewolenia. W pierwszej fazie rozwojowej optymalnym rozwiązaniem jest rewolucja zrównoważona, która nie prowadzi ani do pętli obywatelskiej, ani do zniewolenia politycznego.

Literatura

- Nowak, L. (1991). *U podstaw teorii socjalizmu. T. III: Dynamika władzy*. Poznań: Nakom.
- Siegel, A. (1993). The Overrepression Cycle in the Soviet Union. An Operationalization of a Theoretical Model. W: L. Nowak, M. Paprzycki (Eds.), *Social System, Rationality and Revolution (Poznań Studies in the Philosophy of Science and the Humanities, t. 33)*. Amsterdam-Atlanta, GA: Rodopi.
- Tomczak, G. [G. Adamski] (1987). Czy warto wygrać rewolucje? *Przyjaciel Nauk. Studia z teorii i krytyki społecznej*, nr 3-4.

POZNAŃ STUDIES

**BEYOND ORIENTALISM
THE WORK OF WILHELM
HALBFASS AND ITS IMPACT ON
INDIAN AND CROSS-CULTURAL
STUDIES**

Edited by Eli Franco and Karin Preisendanz

Among Others:

- E. Franco, K. Preisendanz*, Introduction and Editorial Essay on Wilhelm Halbfass
- F. Dallmayr*, Exit from Orientalism: Comments on Wilhelm Halbfass
- R. Sen (née Mookerjee)*, Some Reflections on *India and Europe: An Essay in Understanding*
- K. Karttunen*, Greeks and Indian Wisdom
- J. Nath Mohanty*, Between Indology and Indian Philosophy
- J.S. O'Leary*, Heidegger and Indian Philosophy
- S. Rao*, "Subordinate" or "Supreme"? The Nature of Reason in India and the West
- T. M. Perry*, Early Nyaya and Hindu Orthodoxy: anviksiki and adhikara
- A.O. Fort*, Jivanmukti and Social Service in Advaita and Neo-Vedanta
- S. Elkman*, Religious Plurality and Swami Vivekananda
- T. Grinshpon*, Experience and Observation in Traditional and Modern Patanjala Yoga
- W. Halfbass*, Research and Reflection: Responses to my Respondents

Editor of the series: Leszek Nowak, Cybulskiego 13, 60-247 Poznań, Poland. Fax (061) 8471-535, E-mail: epistemo@hum.amu.edu.pl. WWW Site: <http://orca.st.usm.edu/poznan.studies>

Publisher: R O D O P I. USA/Canada: Editions Rodopi, 2015 South Park Place, Atlanta, GA 30339, Telephone (770) 933-0027, Call toll-free 1-800-225-3998 (U.S. only), Fax (770) 933-9644. And Other Countries: Editions Rodopi B.V., Keizersgracht 302-304, 1016 EX Amsterdam, The Netherlands. Telephone (020) 622. 75. 07, Fax (020) 638. 09. 48. WWW Site: <http://www.rodopi.nl>

**POZNAŃ STUDIES IN THE PHILOSOPHY
OF THE SCIENCES AND THE HUMANITIES, VOL. 59**